

Hadžiabdić Muhamed, geom.

Evolucija baštinskog vlasništva i ustrojstvo tapijskog sistema u Srbiji

Sadržaj: Uvod; I. Evolucija baštinskog vlasništva u staroj i srednjevekovnoj Srbiji; II. Evolucija baštinskog vlasništva u novoj srpskoj državi; III. Pogled na razvoj baštinskih odnosa u drugim evropskim zemljama; IV. Ustrojstvo tapijskog sistema i njegov pravni značaj; V. Tapijski sistem sa gledišta privredno-ekonomskog; VI. Prelaz iz tapijskog sistema, na sistem zemljišnih knjiga: osnovna razlika.

Uvod:

U našem članku „Vlasništvo, baštinsko pravo i porezi u svetlosti istorijskog razvoja čovječanstva“¹⁾, koji je bio kao uvod u naša izlaganja o pitanjima iz pravnog katastra u opšte, napomenuli smo, da ćemo o baštinskim odnosima u Srbiji, kao i u drugim zemljama evropskim, posebno govoriti. Zbog toga sa ovim člankom počinjemo niz članaka iz područja našeg pravnog katastra, osvrćući se specijalno na evoluciju baštinskog vlasništva i baštinske odnose u Srbiji od najstarijih dana, pa do danas — od t. zv. Prizrenske tapije, pa do moderno na osnovu katastra uređene zemljišne knjige.

Izvođenje geodetskih radova kod nas, koji su sada naročito na području predratne Kraljevine Srbije u najvećem jeku, i mogućnost realizovanja i unifikacije njihovih statuta, ima ogroman i važan zadatak, u čiju službu treba staviti primjenu savremene geodetske nauke, stručnu spremu, iskustvo i organizatorski duh jakih i svjesnih stručnih snaga. Jer narodne mase, zainteresovane ovim radom, uvijek s napetošću očekuju njegov svršetak. One baš najbolje i shvataju suštinu i pravi značaj geometarske djelatnosti kod zemljarniskog katastra, koja je za njih ustoličena u jednoj riječi — oporezivanje, a mi bi to znalački kazali: izrada tehničke podloge za regularno upisivanje pravnih odnosa i javnih opterećenja na zemljištu. To je „culmen sapientiae“ — vrhunac mudrosti geometarskog rada i djelovanja. Mi moramo već jednom na osnovu stanja nauke i do sad stečenih iskustava kod sprovođenja katastra u opšte biti potpuno na čisto, da tehnička podloga za oporezivanje zemljišta kao i za

¹⁾ Geometarski glasnik, sv. 2/1936 god., str. 131.

utvrđivanje stvarnih prava na njima mora biti ista. To traži etička pravda, jer samo onaj tko ima ovlaštenja i koristi treba da snosi terete placanja zemljarine. To je opšti zahtjev ekonomisanja novčanim sredstvima i radnim snagama. Stoga je za izradu i održavanje javnih institucija poreznog katastra i zemljskih knjiga, kao i sprovođenja komasacije i deobe velikih posjeda u vidu agrarne reforme i agrarnih operacija, potrebna ona geometarska djelatnost, koja će stvoriti tehničku podlogu za određivanje granica stvarnih prava na zemljištu. Apstrahirajući ovdje fiskalnu djelatnost katastra (projektovanje, gradnja, melioracija zemljišta, odbrana zemlje i sl.) ne želimo umanjiti njenu djelatnost niti važnost, ali je ona za nas od drugorazrednog značaja.

Kažemo gore, da narodne mase s napetošću očekuju uvijek svršetak ovih naših radova. Ali kao što popušta emocija poslije svršetka dramskog zapleta, nesumnjivo će popustiti i napetost izazvana ovim pitanjem, čim ono bude riješeno na način koji će zadovoljiti ne zainteresovane — jer oni, čim su u pitanju njihovi interesi bez obzira na to dali počivaju na opravdanoj osnovi ili ne, neće se moći potpuno zadovoljiti, — nego ideju, koja je uvijek pokretala pa i danas pokreće ovo važno pitanje, a ta ideja jeste: *etička pravda*. To je pojam, koji do sada, čini mi se niko nije spominjao u vezi sa našom djelatnošću, a on je međutim duboko usaden u zajedničko tijelo stvarano produktima stvarne geometarske djelatnosti. Svi ti produkti: određivanje prostornih granica stvarnih prava na zemljištu (vlasništva, hipoteke, služnosti i sl) u cilju pravilnog oporezivanja i upisivanja zemljarinskih uslova; izvođenje agrarnih operacija u cilju uređenja posjeda, stvaranje zemljišnih knjiga u cilju upisivanja ovlaštenja i tereta na baštini radi stabilnijeg cirkulisanja realnog kredita; izvođenje agrarne reforme u cilju komasacije i deobe velikih posjeda — svi oni traže dušu ove velike ideje.

Osvrćući se samo sa nekoliko riječi na suštinu geometarske djelatnosti i regularnu primjenu njegovog rada, jer to nije sada predmet našega izlaganja, dao sam samo nacrt i boju, a na nama je svima da ovu sliku izradimo, unesemo u nju svjetlo i čuvstvo života.

Slika se zbilja izrađuje i svakim danom unosi se u nju sve više života, dok jednog dana izađe kao slika u svojoj pravoj boji i veličini. I sjeme, koje je naš zakonodavac posijao prije toliko decenija, jedva je jednom palo na plemenito tlo, i urodilo dobrim plodom: *Baštinske knjige, predviđene našim zakonom*.

*prije gotovo jednog stoljeća, uvode se sada na području pred-
ratne Kraljevine Srbije i do danas su se pokazali odlični re-
zultati ove akcije.*

Istorija razvitka ovih odnosa bez dvojbe je jedna od nauka, koje zasijecaju u ovo pitanje i bez čijeg se poznavanja ono ne može pravilno riješiti.

Usljed toga i videći, da se istorijskim razvitkom ovoga pitanja još niko kod nas nije ozbiljno bavio, a pitanje se primiče svome riješenju, našao sam se ponukanim, da dadem jedan, i ako sumarni, prikaz toga razvitka, prikaz, koji će crpen iz najobjektivnijih istorijskih izvora unijeti dosta svjetlosti u baštinske odnose Srbije.

Ako bacimo pogled na istoriju ljudskog društva, jasno se vidi, da je ono moralo proći kroz mnogobrojne stadiume evolucije, dok je došlo u stanje na kome se danas nalazi. Ogroman broj generacija se smjenjivao u tome beskrajnom miru, čiji se početak gubi u predistoriji, a čiji se kraj ne može nikada dogleđati. Narodni su se javljali, živjeli i isticali jedno izvjesno vrijeme, da zatim nestanu sa pozornice istorije i ustupe svoje mjesto drugim narodima. Svaka od tih generacija, svaki od tih naroda, imali su svoje posebne metode u borbi za održanje, svoja ubedjenja i shvatanja života i svoj posebni sistem uređenja društva. Svaka od ovih generacija ima svoje ciljeve, bori se za svoj opstanak. Opća karakteristika svih je njihovo proširenje, a dominantna crta svega je međusobna ovisnost. Otuda je svaka od tih generacija stvarala i svoj sistem društvenog uređenja, u okviru koga je ona smatrala da može najbolje da ostvari svoje ciljeve, pokoravajući se činjenicama, koje su u tome momentu bile od uticaja na formiranje društvenog sistema i najbolje odgovarao faktičnom stanju, težnji i idealu vremena.

Ljudska misao izgleda danas svemoćna. Čovjek je s razumom uspio skoro toliko, da se smatra gospodarem sve materije na zemljinoj površini, regulatorom prirodnih pokreta. Tehnika je došla dotle, da je figurativno rečeno, čovjek zemljinu kuglu učinio mnogostruko manjom, nego što je. Vrijeme i prostor podvrgao je sebi. Put je skratio, a vrijeme sporije učinio. Izumi, koji su do pred kratkog vrijeme izgledali dječije bajke, danas su stvarnost. Šta će biti sutra, treba imati fantastičku misao i za približnu predodžbu. Stoga mi i vidimo, i u svimagra-
nama društvenih nauka, koje odgovaraju pojedinim oblicima dru-

štvenog života, jedno stalno previranje, koje nije do sada moglo nikada biti zaustavljeno, a koje se svakako neće moći nikada ni zaustaviti. Filozofija, sociologija, moralne nauke, religija, pravo, — sve je to u jednom vječitom stanju formiranja, bez jednog konačnog sistema, a što je i nemoguće, jer uzroci čiji su oni faktor, ne predstavljaju jedan stalni ili proporcionalni odnos.

Veza svih oblika društvenog života je jasna i u toliko očiglednija, u koliko se tiče konkretnih pojava svakog od pojedinih oblika društvenog života. Radi toga su se pered jedne opšte nauke u društvu, formirale i posebne društvene nauke, koje imaju cilj izučavanje društvenih odnosa u jednoj užoj regionalnoj koordinaciji činjenica u pojedinim pravcima društvenog života. Jedna od tih je i baštinsko pravo, koje sa svojim atributima čini stvarno pravo i zauzima jedno od najuglednijih mjesta u pravnoj nauči kao cjelini. Šta više, mjesto baštinskog prava je danas važnije nego ikada do sada, što dolazi kao posljedica dovođenja njegovog sistema u saglasnost sa potrebama vremena i težnjama društvenog i pravnog sistema, prvenstveno u vezi sa današnjom privredno-ekonomskom supernacijom baštine i njenom socijalnom funkcijom pri stvaranju novih društvenih sistema.

Među mnogim problemima, koji se postavljaju u baštinskom pravu, jedan od najznačajnijih i uvijek najaktuelniji je problem raspolaganje *baštinom i njenim ograničenjem*. Taj problem je vrlo star, upravo toliko, koliko i baština, ali je on dobijao svoju naročitu formu i svoju aktuelnost uvijek onda, kada se postavilo pitanje reforme baštinskog prava i njegovog prilagođavanja životnim odnosima, odnosno kada je nastala reorganizacija društvenog poretka izražena u međusobnom odnosu činjenica i promjenjenih statuta u obliku jedne nove konkretizovane ideje. Otuda i problem raspolaganja baštinom, prestavlja i problem njegovog opstajanja u kombinaciji novih činjenica, koje mu nameće novi društveni poredak.

Okavko shvaćen problem raspolaganja baštinom sadrži u sebi tri pitanja, koje mu se nameću u ma kojoj društvenoj formaciji: a) *pitanje slobodnog legalnog učestvovanja u baštini — privatno pravni ili individualistički elemenat*; b) *način primanja i zaštita baštine — socijalno-politički elemenat*; c) *pitanje prenosa i kretanja baštine — privredno-ekonomski elemenat*. Svako ovo pitanje dobiva odgovor u odluku na stanje društva i oblik društvenog poretka, pa će to biti tri elementa, koji će se stalno ogledati u središtu naših izlaganja.

Zato ćemo mi ovdje posmatrati baštinu kao jedan istorijski fakat, pošto je ona osnovno pravo čovjekovo, kao i sloboda ličnosti. Nećemo ulaziti zato u raspravu o njenoj oportunitati ili štetnosti sa gledišta ekonomsko-socijalne nauke, koja privatnu svojину u opšte neće da prizna, kako je sa materijalističkog gledišta smatraju Karl Marx, Fridrich Engels, Ferdinand Lassal, August Bebel i drugi propovjednici socijalne revolucije.¹⁾

Na koncu ovoga poglavlja moramo radi potpunosti naglasiti, da postoje nekolike teorije o prvobitnom postanku vlasništva u opšte.²⁾ Dok ekonomiste XVIII i XIX stoljeća nalaze osnov vlasništva u radu, a individualistička škola tvrdi da je osnov privatnom vlasništvu u samoj prirodi ljudskoj, tj. u čovjekovom instinktu, da izvjesna dobra sam uživa, doile je najpriznatija teorija čiji je predstavnik *E. Laveley*,³⁾ utvrđuje da je vlasništvo postalo iz kolektivne zajednice (la propriété primitive, Ureigentum), postepenim zauzimanjem od strane pojedinaca, dok se nije razvilo sasvim u individualno. Sa ovim je postalo i društvo, njegov zaštitnik, pa je ono kroz dugu istorijsku evoluciju (grčko doba, rimsko doba gospodara i roboba, feudalno doba i t. d.) došlo do svoga sadašnjeg oblika, a naročito poslije francuske revolucije i proklamovanja novih čovjekovih prava.

Ne upuštajući se u detaljnu raspravu kako onih gore, tako ni ovih teorija, preći ćemo odmah na izlaganje pravnih propisa koji se tiču specijalno našeg predmeta, a on nas već sa nestrpljenjem očekuje.

1. Evolucija baštinskog vlasništva u staroj i srednjevekovnoj Srbiji.

Istorijske periode, kroz koje je srpsko pleme prošlo prije i u prvim prčetcima njegovog naseljavanja na Balkansko poluostrvo. u mnogome za nas octaje mračne. Svaki postanak naroda pa i našeg, obavljen je dubokom tamom u prošlosti, on je prošao razne istorijske periode u kojima je vladalo neznanje i nepoznavanje samoga sebe, kada su duhovi bili bez kulture, sa neobuzdanim strastima i surovim običajima. Ovaj mutni

¹⁾ Karl Marx: Das Kapital I; Kritik der Politischen Okonomie. Fridrich Engels: Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates; Ferdinand Lassale: Sozialismus und Landwirtschaft. August Bebel: Die Frau und der Sozialismus i t. d.

²⁾ Vidi o ovome: Vlasništvo, bašt. pravo i porezi..., Geomet. glasnik sv. 2/1936, str. 126 (Razvoj i značaj privatnog vlasništva).

³⁾ E. Laveley: Element d' économie politique.

istorijsko-društveni proces išao je laganim i potpuno opredeljenim svojim tokom ka progresu, i nezaustavljeno se vršio u starom društvenom životu Srbije.

Ogromni kompleksi raznih interesa, stvorili su bezbroj organizacija slabije i čvršće formiranih. Kohezija članova ovih organizacija ipak je najvećma ovisna od kulturnog nivoa njenih pripadnika i jačine uzroka, koji su prethodili njenom stvaranju. Opasnost koja prijete opstanku, imovini ili čemu drugom izvjesne grupe ljudi, ako dolazi u latentnom, vremenski trajnijem približavanju, laiku je neprimjetna. Vremenski trajnije, po svome djelovanju u manjim niansama uzastopno pridolaženje opasnosti otklanja pažnju onih, protiv kojih je nperena, ako nisu kulturno toliko jaki, da mogu pravo stanje u pravi čas uočiti.

Međutim, šta biva kod nas? Mi zatičemo društvo i njegov sklop u staroj srpskoj plemenskoj zajednici u jednoj periodi njegovog života, kad se ono organizovalo u državnu cjelinu, kad su misli o pravdi bile sprovedene u njegovo uređenje, kad su se kasnije iz običajnog prava djelimice razvili pisani zakoni, gradivši prava i dužnosti građana, dok nisu dobili svoj završni oblik u Dušanovom Zakooiku 1344 i 1354 godine u staroj srpskoj državi.

Tempi passati! I po vremenu i po mislima mi smo daleko odvojeni od ove starine; da bi se približili njegovom shvatanju i pravilno razumjeli naša izlaganja, bacićemo jedan pogled na njegovo društveno uređenje u svojim prvim počecima.

A. Pogled na stvaranje društvenog sistema i razdiobu baštine.

U tamnoj istoriji slovenskog raspada i raseljavanja za vrijeme Velike Seobe naroda, mi nemamo bližih istorijskih podataka o unutarnjem uredjenju kod Slovena. Fakat je samo taj, da Sloveni toga doba nisu bili bez ikakve kulture i obrazovanosti. Medjutim pitanje, koje ćemo odmah ovdje potaknuti, a ko je nas mnogo interesuje je pitanje postajanje vlasništva nad zemljom (bažtina:). Ovo je ujedno i glavni problem u istoriji privatnog vlasništva, jer se lična svojina nad predmetima potrošnje, (odijelom, nakitom, alatima i sl.) lakše objašnjava i lakše pravda; stoga se kritika i ispitivanje postanka privatnog vlasništva ograničava naročito na vlasništva nad nekretninama. Posvje je vjerovatno, da su se i kod Slovena, kao i ostalih naroda, prvi oblici prave svojine nad zemljom počeli javljati tek sa stalnim nastanjivanjem ljudskih grupa i njihovom odavanju zemljoradnji

u većoj mjeri. Ovo prisvajanje zemlje diktovala je uvijek *namnoženost ljudi*, kada gustina stanovništva nije dozvoljavala neprestano i slobodno nomadsko kretanje i životni opstanak prostim skupljanjem hrane (lovom), stočarstvom, niti pljačkaškim izrabljivanjem uvijek novih komada zemlje. Tako je postalo vlasništvo nad zemljom. Ali usljed nesavršenog i prostog načina obradivanja zemlje, bila je potrebna udružena snaga većeg broja ljudi, pa su se mnogi narodi i plemena tada udružili i stvorili združnoporodični oblik privrednog života, koji se je kod Slovena baš i manifestovao u porodičnoj *zadrugi*. Ovako se je popriličice počelo razvijati vlasništvo nad zemljom kod Južnih Slovena, a sličan način razvoja vlasništva nad zemljom, mogao se je zapaziti kod primitivnih plemena u Africi⁵⁾ i Americi⁶⁾ u najnovije doba njihovog prisilnog kretanja.

Svojim dolaskom na Balkansko poluostrvo, Sloveni su dakle zemlje na kojima ih mi i danas vidimo, ali naseljavajući se u rijetkim grupama nisu zauzeli cijelo Balkansko poluostrvo. Tako su s obe strane rijeke Drine, pa do Timoka bila nastanjena pastirska plemena Vlasi i Arbanici, kao poromanjeni renijski stanovnici, a čije je naselje upravo dijelilo Slovene jedne od drugih. Po rimskim gradovima nalazimo naselja gradskih rimskih starosjedioca, u kojima je prilikom dolaska Slovena bilo sve što je kulturnije smješteno. Medjutim za Slovene, koji su držali zapadne djelove Balkanskog poluostrva, ništa se bliže istorijsko nije znalo. Tek u IX. stoleću spominje se prvi put srpsko ime kao naroda, u vizantijskim izvorima.

U prvoj polovini X. stoljeća veliki župan Časlav zasniva prvu srpsku državu i ovdje prvi put u našoj istoriji vidimo, da se pod njime nalaze ujedinjene srpske državnice. To je bila najviša tačka do koje se je uzdigao narod srpski, sve od narodnog doseljeuja na Balkansko poluostrvo. Nije nam namjera da ovdje dublje ulazimo u političku istoriju srpskog plemena, jer ona nije predmet našeg razmatranja, ali nam je prijeko potrebno, da istaknemo karakteristiku našeg političko-društvenog života u X. vijeku, koje se u nekoliiko svojim razvitkom mijenja, ali mu osnovica ostaje uvijek ista; ovim utvrđujemo da su se Srbi dijelili na plemena, da su plemena imala svoje knezove, da je svaki plemenski knez bio potpuno samostalan u svojoj državnici. Moć-

⁵⁾ Bücher: Entstehung der Volkswirtschaft, 1910.

⁶⁾ E. Leveleye: Svojina i njeni prvobitni oblici, preveo J. M. Jovanović, Beograd.

niji knez, kao Časlav, mogao je da prisili manje moćne knezove i natjera ih na primanje njegove vrhovne vlasti, ali su ti knezovi ipak ostajali potpuno nezavisni od njega, pa su mogli i rat samostalno voditi.⁷⁾ Otuda i dolazi, da se u Srbiji kasno stvara ujedinjenje plemena, a s njima i državna cjelina.

Časlavljeva država je propala i vizantijska carevina je ovladala cijelim Balkanskim poluostrvom u X. XI. i prvoj polovini XII. stoljeća (do pojave Nemanjine), uzevši pod neposrednu vlast istočne krajeve, a zapadnije ostavljajući pod njihovim knezovima uz priznanje vizantijske vlasti. Istom Nemanja a u drugoj polovini XII. stoljeća osniva ujedinjenu moćnu državu, zasnovanu na postulatu već razradjenog običajnog prava. Nemanja je prvo zasnovao svoju Veliko Rašku županiju, potom je vezao uza se i natjerao na priznanje vrhovne vlasti druge poglavice, — knezove, župane i t. d., manjih plemenskih državica. Ali od Časlava do Nemanje stanje se promijenilo. Nemanja ili nije priznavao više kao samostalne, nego su oni neposredno zavisili od njega i ako ih je on ostavljao u svojim državicama kao gospodare. Nemanjin ljetopisac već ih naziva Velmožama t. j. Velikom vlastelom za razliku od male vlastele.⁸⁾ Tako je osnivanjem Nemanjine države u staroj srpskoj državi postala velika i mala vlastela, koj je bila moćan faktor kroz cijelu istoriju srednjeg vijeka i zauzimala vidno mjesto u političkom i društvenom životu. Kao vidan znak za ovo vidimo postojanje Sabora, na kome se dijelila vlast između vladaoca i vlastele i koji je bio sastavljen ovako: kralj, velika i mala vlastela i sveštenstvo.

Staro srpsko društvo, bilo je dakle organizovano po načelima srednjevekovnog feudalnog prava i bilo je hijerarhijski podijeljeno na staleže sa nejednakim privilegijama. I u starom srpskom društvu imamo tri društvene klase: a) *velika i mala vlastela*; b) *sebri*; c) *robovi*. Pravni položaj vlastele Zakonik Dušanov⁹⁾ tačno označava i opredjeljuje: vlastelin je bio punopravni gradjanin, koji je uživao sva gradjanska i politička prava s tim da su velika vlastela imala viši rang i veće privilegije od male vlastele. — Sebri, kao drugi stalež dijelili su se na 4 kategorije: a) u prvi red su dolazili potpuno nezavisni i slobodni ljudi t. j. gradjani s punim gradjanskim pravom i potpunim pravom na

7) Istorija Srp. Naroda od Lj. Kovačevića i Ljub. Jovanovića str. 150.

8) *St. Stanojević*: Istorija Srba;

9) *St. Novaković*: Zakonik Stefana Dušana cara srpskog, 1898.

„ Narod i zemlja u staroj srpskoj državi, 1891.

baštinu; b) u drugi red su dolazili *meropsi*, opet donekle slobodni ljudi, ali bez prava na baštinu, koji su po svome društvenom položaju potpuno odgovarali francuskom seljaku srednjeg vijeka zvanom „villain“; c) u treći red dolazili su pastiri ili stacionari s pravom na baštinu sa svojim podredovima; d) u četvrti red su dolazili otroci t. j. ljudi, koji su sebi u vječitoj svojini¹⁰⁾ gospodara, ali pod njegovim pokroviteljstvom, mogli su imati lične svojine samo u pokretnostima. — Treći stalež su bili robovi. Oni su bili pokretno vlasništvo gospodara, — stvar nad kojom je gospodar imao apsolutno i neograničeno pravo.

Treba još uzeti u obzir, da je i crkva u staroj srpskoj državi imala svoje privilegije, a njeno sveštenstvo imalo povlašćeni položaj s pravom učešća u Saboru. Crkva je imala pravo i na *baštinu*, ali s obzirom na ove svoje moćne privilegije ona nikada nije uticala svojom nadmoći u javnom političkom životu stare Srbije, kao što je to bio slučaj kod vizantijskih imperatora. Vladaoci su težili tome i Stevan Dečanski dolaskom na prijesto ističe ta božanska prava, ali mu ona nisu bila od velike pomoći, da ne izgubi prijesto, čemu je doprinijelo držanje velike vlastele. Sličnih primjera imamo još dosta, i važno je zapamtiti ovu izuzetnost crkve, kad se govori o staležima u starom društvu srpske države.

Mi ovdje za našu potrebu nemamo svrhe da ulazimo dublje u ove pojedinosti, nego da pređemo sada na područje čisto privatnih građanskih prava i da pristupimo malo bliže određenju pojedinih staleža i njihovih baštinskih prava. Jer što se tiče čisto privatnih građanskih prava, tu baštinski odnosi zauzimaju osobiti položaj u starom srpskom društvu.

U srednjem je vijeku vlasništvo zemlje najviše cijenjeno, jer je zemlja u to doba bila gotovo jedini i najglavniji izvor bogastva, i ko je imao veći dio zemlje u svome posjedu — u baštini — u toliko je rasla njegova lična i politička moć. Povlašćeni staleži: vladaoci, crkva, velika i mala vlastela, bili su gospodari zemlje. Onaj dio, koji je ostao slobodan pripadao je nezavisnim ljudima, koji su nad svojim baštinama imali potpuno pravo raspolaganja i uživanja. Ovakav vid baštine nalazimo i u staroj srpskoj državi. Pravo na baštinu u starom srpskom društvu imali su: vladalac, vlastela uopšte, crkva i nezavisni slo-

¹⁰⁾ Često puta kod našeg izlaganja uzimamo oba izraza: hrv. vlasništvo, vlasnost; srp. svojina; kao i crnogorski; властѣна. (Eigentum, proprietas, la propriété).

bodni ljudi iz prvog red asebarskog staleža. Drugi red sebarskog staleža, *meropsi*, bili su nastanjeni na kraljevskim, crkvenim i vlasteoskim baštinama i bez prava na baštinu, oni su bili prosto kao zakupci. Meropsi ili našim jezikom rečeno seljaci, držali su neke djelove gospodarskih zemalja i za svoj ih račun obrađivali, ali su zato bili dužni plaćati baštiniku perperu zvanu *soća*,¹⁾ davati rabotu i na njegov poziv ratovati. Baštinik (vlasnik) je dakle, apsolutni gospodar svoje baštine i ima sva prava, kojim mi danas uživamo svojinu: apsolutno pravo raspolaganja sa pravom nasleđa i pravom otuđenja. Niko nije imao prava raspolagati tuđim baštinama, pa ni sam vladalac. Zakonik Dušanov je to vječno zabranjivao. Član 43 glasi: „*Nije dozvoljeno ni gospodinu caru, ni kralju, ni gospođi carici da silom kome uzme, kupi ili zamjeni baštinu, osim ako ko na to dragovoljno pristane*“. Sa ovim članom, kao i spomenutim 42 članom, baština je u pogledu svoga ograničenja slavljena na dostojnu visinu.

Međutim, najinteresantnije u ovim baštinskim odnosima je to, da baštinik (vlasnik), prodajući svoju baštinu, prodaje je zajedno sa *meropsima* i sa svima svojim pravima baštinka, a meropsi su ostajali u istom položaju prema novom baštiniku (plaćanje i rabota), kao što su bili prema starom. Meropak je punu zakonsku zaštitu imao članom 139. „*Zakonika*“, po kome se je imao pravo *suditi sa gospodarem, ako bi mu ovaj silom nešto tražio*¹²⁾. Sličan pravni odnos postojao je između vlastelina i francuskog seljaka zvanog villaiu a u srednjem vijeku, kao što smo ranije spomenuli¹³⁾. Baština je dakle bila jedna (čl. 42 D. Z.) i nju je imao vlastelin, pa ni francuski villaiu, ni naš meropak nisu imali pravo baštine, nego su bili prosto zakupci onoga vremena i onih vremenskih prilika.

Ovakvo je bilo shvatanje o pravu baštine u srednjem vijeku kod nas, a ovaki sličan društveni poredak naći ćemo i kod drugih evropskih naroda. Mi danas teško shvatamo ove imovne privatno-pravne baštinske odnose a još teže da se je meropak smatrao skroz kao slobodan čovjek, jer je imao pravo da nosi oružje, što je u srednjem vijeku odlika slobodna čovjeka. Kod ovoga bez ustezanja možemo reći, da je kako političko-društveni

¹⁾ *St. Novaković*: Zakonik cara Dušana, čl. 42: „И баштине все да су слободне од всех работ и поданик Царства Ми, разве да дају соћу и војску да војују по закону“. (чл. 42).

¹²⁾ *St. Novaković*: spom. djelo.

¹³⁾ F. de Coulauge: L'allen et le domain revial pendant l'époque mérovingienne.

tako i privredno-ekonomski položaj meropaka bio povoljan, upravo besprijekoran, kad ga poredimo sa položajem raje ili kmeta, o čemu ćemo docnije posebno govoriti. Čudan je odnosaj superioriteta vladao između pripadnosti i pokornosti u srednjem vijeku, ali se je ovaj proces u starom srpskom društvu razvijao postepeno, mirnim i sigurnim putem, a time je sve rečeno¹⁴⁾.

B. Pogled na razvitak privatno pravnih odnosa i stvaranje javnih isprava i ugovora o prenosu baštine: Pri- zrenska tapija.

Uvođenjem Hrišćanstva u Srbiji uvedena je i pismenost, a s njome i uticaj vizantijske kulture i rimsko-vizantijskog prava. Time je putem lagane evolucije počelo da mijenja i utiče na običajno pravo, ali se je ovaj uticaj ogledao više u pogledu državnog javnog prava, a u pogledu privatnog prava i unutarnjeg uredjenja ostao je vrlo slab. Srpsko običajno pravo u pogledu unutarnjeg uredjenja i privatno pravnih odnosa imalo je veliki autoritet i nije se dalo mijenjati kao pisano pravo, nego je po svome konzervativnom karakteru ostalo na snazi, za sve vrijeme starog državnog života.

Istorija građanskog prava u srednjevjekovnoj Srbiji najmanje je poznata i najslabije obrađena. Glavni je uzrok ovome velika oskudica u izvorima¹⁵⁾.

S obzirom na napred izloženi društveni poredak (Pogled na stvaranje društvenog si tema), ko ji je vladao u staroj srpskoj državi, mogu se ustanoviti tri perioda u razvoju prava uopšte:

1. period plemenskog ustrojstva u kome potpuno dominira *običajno pravo*, ali zbog nedostatka neposrednih izvora ne može dase rekonstruiše ni približna slika razvoja materijalnog prava u vrijeme plemenskog uredjenja srpskog naroda.

¹⁴⁾ Uslijed obimnosti našeg predmeta, mi nemamo mogućnosti da ovo toliko interesantno pitanje dublje proučavamo, nego tko se više interesuje za ovu stvar može naći dobrih podataka kod: *Stanoje Novaković*: „Narod i zemlje u staroj srpskoj državi“, 1891; „Baštinici i pronijari“, 1891; „Zakonik Stefana Dušana“, 1889 (dalje Dr. M. Ninčić: „Pitanje o svojini zemlje u Srba pod Turcima“, Beograd 1913. Zatim iscrpno djelo: Tistell de Coulauge: „Država starog vijeka“ srpski prevod, Beograd 1895.

¹⁵⁾ Najviše su o gradanskom pravu srednjevjek. Srbije pisali: Dr. M. Dolenc, koji daje dobru sliku stvarnog i obligacionog prava, M. Dolenc: „*Dušanov zakonik*“, 1926. Zatim F. Zigelj, koji je obradio pitanja o subjektima građ. prava, o objektima i diobi prava, Ф. Зигель: „Законик Ст. Душана“.

2. period državotvorne djelatnosti velikog župana Stevana Nemanje (1168—1196) i njegovih nasljednika, koja se razvijala po uzorima vizantijskog prava, i čiji zakonski spomenici daju već neku sliku o pravnom životu srpskog naroda. Ovdje spada recepcija Fotijevo¹⁶⁾ „Nomokanona“, preduzeta inicijativom Sv. Save¹⁶⁾.

3. period cara Stefana Dušana (1331—1355), koji je koristeći materijal vizantijskih izvora svojim zakonom sagradio srpsko pravo prema potrebama naroda i države. Ali i Dušanov zakonik ima vrlo malo odredaba iz građanskog prava, „jedva nekoliko mrvica toga prava“, kako kaže M. Dolenc¹⁷⁾. Međutim treba naglasiti, da je prvi put Dušanovim zakonikom *vlasništvo* potpuno određeno i zaštićeno (čl. 42, 43 kako smo prije vidjeli), pa su njime predviđeni i raznovrsni svojinski oblici, koji su odgovarali tadanjem vremenu, kako smo to ranije razmotrili. Tako se je jasno razlikovalo neograničeno pravo vlasništva vlastelina i baštinika (baština), ograničeno pravo vlasništva vlastelina (*pronija*), pravo vlasništva seljaka, sebara ili meropaka¹⁸⁾.

U odnosu na našu raspravu, u odsustvu tačno određene zakonske građe za istoriju građanskog prava bila bi vrlo važna uloga *privatno-pravnih i sudskih aparata* (tapije, testamenti — razni ugovori), koji daju obično mnogo tačniju sliku stvarnih pravnih odnosa nego zakonski propisi. Naprotiv, privatno-pravne isprave su od velike rijetkosti i mogu danas da se prebroje na prste¹⁹⁾, jer se je o njihovoj vrijednosti i značaju slabo vodilo računa. Vrlo je lijepo rekao za ovo arhiepiskop Nikodija pred kraljem Milutinom i cijelim Saborom u Peći 1316 g.: „Treba prilikom zapisivanja darova i potvrda crkvama, zapisati i političku radnju, da ne propadne za potomstvo“.²⁰⁾

Ne ulazeći u analiziranje ovih pravnih perioda, mi ćemo se za sada ograničiti na glavno pitanje ovoga otsjeka, na *ugovore o prenosu baštine*.

Spomenuli smo malo prije da su privatno pravne isprave, koje daju najviše podataka za staleške i agrarne odnose jednog društvenog poretka, danas jedna rijetkost. I zbilja, za čitav pe-

¹⁶⁾ St. Novaković: Zakonik cara Dušana, str. XIII—XV.

¹⁷⁾ M. Dolenc: „Dušanov zakonik“, 106 str.

¹⁸⁾ St. Novaković: Pronijari i baštinici (spahije i čitluk-sahibije, Beograd 1921 II glava.

¹⁹⁾ Sve su ove privatno-pravne isprave ušle u zbirku: „Odabrani spomenici“, koje je skupio A. Solovjev, Beograd 1925.

²⁰⁾ Op. cit. Lj. Stojanović: Spomenik III.

riod od XII—XIV vijeka mi nemamo ni jedan ugovor o prenosu baštine pisan srpski, koji bi imao svoju sadržajnu formu. — Od XIV—XV vijeka imamo samo jedan formalni ugovor, a to je *Prizrenska tapija* (1346—1366)²¹). Osim ovoga imamo još nekoliko propisa zemlje Zletovskog i Hilendarskog manastira iz sredine XIV vijeka, zatim neke hrisovulje i povelje, koje takođe nemaju potrebnu i potpunu formu (n-pr. Dušanova hrisovulja iz 1355 godine)²²).

Osobitu pažnju ovdje zaslužuje „Prizrenska tapija“, jer je pisana u vrijeme carstva (1346—1366), dakle u vrijeme zakono-
davnog rada Dušanova i po jednom naročitom formularu, koji daleko stoji od pomenutih manastirskih zapisa ili eventualno od sličnih dabuatniskih notarskih²³) isprava o kojima ćemo kasnije govoriti.

Prvi njen izdavač Dr. Janko Šafarik, dao je samo jednu formalnu sliku o njoj u obliku komentara, naglašavajući da je to „spomenik rijetke i najveće važnosti, kao „zvanični dokument građansko-pravnog rada“. Kasnije je o njoj pisao Dr. Č. Jireček, koji obraća pažnju na to, da je ova isprava pisana od jednog notara, koji se na grčki način zove nomik (nominos)²⁴); 1925 godine ističe istu ispravu Dr. W. Namiyslowki, kao dokaz recepcije nekih stavova iz vizantijskog prava, naročito prava prekupa²⁵). Tek 1927 godine, daje o njoj svestrani komentar A. Solovjev, navodeći da ova isprava nije recepcija tuđeg prava, nego da je to „tradicija starog, davno odomaćenog prava, jer su norme građanskog prava vrlo konservativne, i kad jedna viša kultura gubi svoju političku prevlast, njezine privatno-pravne norme i formulari, obično žive još dugo vremena“²⁶). Apstrahirajući ovdje za čas njen političko-pravni izvor, mi ćemo pre-

²¹) Našao ju je 1870 god. Miloš Milojević u Prizrenu na tavanu crkve sv. Đorđa, za vrijeme njenog požara; St. Novaković; op. citat.

²²) Nalazi se u „Odabranim Spomenicima“, A. Solovjev.

²³) Notari su školovani pravnici, imenovani njemačkim carem ili papom, koji pišu javne i privatne pravne isprave. Notarijat je prodro u Dalmaciju početkom XII. stolecia iz Italije, a u XIV vijeku vidimo ih i po onim autonomnim gradovima Dušanove države: Kotoru, Budvi, Ulcinju. — Svi ugovori napisani od strane notara upisivani su u knjige (libri notari), iz kojih mogu, da se vade zvanični prepisi (M. Kostrenčić: Hrvatska pravna povijest).

²⁴) *Jireček-Radovjić*: Istorija Srba III. — *Nonici* su duhovna lica, koje vrše u vizantijskom carstvu istu onu ulogu koju su vršili ovamo *notari* — ulogu javnih beležnika. Oni pišu ugovore o kupovini i prodaji, o razmjeni, o poklonu i t. d. po utvrđenim formularima.

²⁵) A. Solovjev: Odabrani spomenici.

²⁶) A. Solovjev: op. cit.

ći na ono, što nas naročito interesuje kod ove isprave, a to je: njena forma i njena sadržina.

Evo najprije njenog kostura²⁷⁾.

„† крст Доброславе Карсове кћери...²⁸⁾. Ва име Оца и Сина и Светога Духа.

„Ја Доброслава Карсова хоћу и са моим више уписаним, с љубављу и с хтењем постависмо часни животворени крст Ману Драгинчину брату и продасмо му двор наш, дуж земље двају сусједа 17+30 лаката и дужина 31+21 лаката; цена 8 литара сребра; пут двора тог слободан је с котовозом... Од данас нека облада Мано овим двором, као прави баштиник“.

„Ко од нас или од нашег рода потражи од купца продати двор. да га суди царев и црквени суд и да плати налогију цркви“...

„А тому сведоци...²⁹⁾

„† памик Никола од Матере Божије Призренске написа и потписа“.

Iznjeli smo njen kostur, a sada da u kratko izvršimo njegovu analizu.

Kad pažljivo ovu „Prizrensku tapiju“ rasmotrimo, vidjećemo, da se na njoj jasno ocrtavaju i potpuno su označeni svi elementi jedne javno-pravne isprave, sa svima svojim atributima:

1. Odmah na čelu vidi se popis imena prodavaoca i drugih lica, ali u jednom naročitom obliku: 11 krstova sa 11 imena, od kojih su na prvom mjestu prodavaoc ili (prodavačica), zatim sinovi i kćeri, jer je i njihov pristanak potreban da se proda porodična imovina. Poslije se redaju krstovi i imena srodnika i međnika ili sumednika. Ovi su krstovi znak da su ona lica obaviještena o prodaji i da se neće služiti svojim pravom prekupa.

2. Poslije ovoga dolazi pravna sadržina ugovora: na početku se ponavlja ime glavnog prodavaoca; b) naglašuje se da je pogodba dobrovoljna: Ја Доброслава Карсова зети и с моими више уписаними... c) opisuje se sama pogodba i označava se sa dva izraza: postavismo krst i prodasmo; d) naznačuje

²⁷⁾ Uzeto u odlomcima iz „Odabrani Spomenici“, spom. djelo. — Radi lakšeg razumjevanja, iznosim je našim dijalektom i običnim govorom.

²⁸⁾ redaju se naizmjenično 11 krstova i 11 imena. (V. objašnjenje pod 1).

²⁹⁾ redaju se 13 svjedoka.

se ime kupca: Ману Драгичину брату... е) navodi se jasno predmet prodaje: проласмо му двор наш...

Vidimo dakle, da su zastupljeni svi pravni termini, koji zadovoljavaju jedan privatno-pravni ugovor.

3. Dodaje se opis objekta prodaje i njegove granice: дуж земље двају сусједа: 13+17 лаката...

4. Na opis predmeta prodaje dodaje se cijena: осам литара сребра.

5. Poslije cijene potpuno je formulisana obimnost kupčevog prava: a) jasno je definisano kupčevo pravo raspolaganja kupljenom imovinom: од данас нека облада Мано оним двором, као прави баштиник. (baštinsko pravo). U ovome se ogleda još i potpuno pravo individualnog raspolaganja baštinom. b) u rečenici: пут двора тог слободан с коловозом, naznačena su prava, koja dolaze uz predmet prodaje (ovdje pravo službenosti). c) naznačeno je vrijeme, od kad kupcu pripada pravo svojine u riječi: од данас; dakle, ugovor важи од тренутка, кад су га уговораћи потписали.

6. Poslije ovoga se navodi jedan vid kaucije — izvjesni izrazi, kojima je cilj da osiguraju i utvrde pravo vlasnika, odnosno da spriječe pravo prekupa: onaj, koji bi kupca uznemirio u njegovom pravu spada pod duplu kaznu—sankciju³⁰⁾, да га суди carev i crkveni суд и да плати налогiju crkvi. Značenje izraza „да платимо налогију цркви“, izazvao je dosta komentara u pogledu riječi „налогија“. С. Jireček,³¹⁾ zadržavajući se kod ovoga izraza, тумачи ријеч „налогија“, као homologija, што и u vizantijskom поступку значи кауција. Међутим S. Novaković је тумачи као analogija — т.ј. глоба, која је аналогично куповној цијени, а коју би имао да плати онај, ко би покушао да уништи погодбу. Ovo zadnje тумачење сматра се као природније, али за нас је важно то, да је постојао неки вид санкција и да је time задовољен njen format као приватно правне исправе.

7. Poslije sankcije dolaze svjedoci: А тому сведоци, 13 имена свједока, од којих су 11 лица нових, који се јављају као свједоци, да ројаћају доказну снагу исправе: † намик Никола од Матере Божије Призренске написа и потписа. Читава је

³⁰⁾ St. Stanojević u Glasu (1922), op. cit.

³¹⁾ A. Solovjev: Odabrani spomenici, Hilendarski zapis od 1352 god. i „Zletovsko brevno“. Spominje se samo имена уговораћа и предмет prodaje.

dakle, isprava pisana od namika Nikole, svakako u Prizrenu, gdje je isprava i nađena.

Osim Prizrenske tapije, zabilježeno je još nekoliko slučajeva prenosa baštine u XIV. stoljeću u popisima zemlje Zletovskog i Hilendarskog manastira³¹⁾. Međutim, svi ugovori nemaju potpunu formalnu stranu, pa prema tome ni dokaznu snagu. — Tako i u starim srpskim spomenicima, hrisovuljama i poveljama, nalazimo mnogo riječi i o baštinama i o zemlji meropaka. Ovdje se baštine daju crkvi kao kraljevske, vlasteoske i građanske baštine, koje car kao titularni sopstvenik sve zemlje poklanja crkvi svojim hrisovuljama i poveljama³²⁾. Hrisovulje i povelje su dakle pismeni dokazi o prenosu baštine, koju kralj daje crkvama. U njima se ujedno opredjeljuju prava i dužnosti meropaka—obrađivača ove zemlje, — koje je kralj podarivao crkvi zajedno sa baštinama: „Crkva Sv. Simeuna u Mašupištih s ljudimi, i s vinogradu i sa mlini i nameštijami ljudi tih z' *baštini-mi* i s' kuplenicami“³³⁾. Vidimo, da je vladalac davao ljude sa baštinama i baštine sa meropsima.

Pisanje privatno pravnih isprava od strane nekih stručnih lica poznato je još u rimskom pravu. Ovu ulogu, kao što smo spomenuli (napom. vršili su u Vizantiji posebna lica, znani *nomici*³⁴⁾, a istu su ulogu vršili u Italiji, a odatle u Dalmaciji i dalmatinskim gradovima: *notari*³⁵⁾. U tim gradovima sa ostacima romanskog starosjedilačkog elementa, živjeli su ostaci rimske kulture i rimskog prava i poslje dolaska naših predaka u ove krajeve, sve dok nisu postupno podlegli našem uticaju. Isti je slučaj i sa starom Srbijom. Tijesnim međusobnim vezama stalnim miješanjem i spajanjem sreskog i grčkog elementa, moglo se je stvoriti neko miješano srpsko-vizantijsko pravo. Ono je i poslije direktnog prestanka vizantijske vlasti i vizantijskog uticaja, zadržalo i dalje svoj presudan uticaj, jer „kad jedna viša kultura gubi svoju političku prevlast, njene pravne norme i for-

³¹⁾ A. Solovjev: Odabrani spomenici; Hilendarski zapis og 1355 god. i „Zletovsko breвно“. Spominju se samo imena ugovorača i predmet prodaje.

³²⁾ V. Jagić: Sveto-stefanski hrisovulj, 25.

St. Novaković: *Dečanska hrisovulja*.

„ : *Arhendelovačka hrisovulja cara Dušana*.

³³⁾ St. Novaković: *Dečanska hrisovulja*, op. cit.

³⁴⁾ grč. *nomicos*: Jireček-Padonjić: *Istorija Srba* III. 145—150.

A. Solovjev: *Odabrani spomenici*.

³⁵⁾ M. Kostrenčić: *Hrvatska pravna povijest*;

V. Mažuranić: *Prinosi*;

F. Šišić: *Istorija Hrvata*;

F. Ržki: *Istorija Hrvata*.

mulari obično žive još dugo vremena³⁶⁾. Tako vidimo na našoj „Prizrenskoj tapiji“ nomika Nikolu — javnog bilježnika, — koji „napisa i potpisa“ ovu ispravu poslije stotinu godina prestanka vizantijske vlasti, a u istoj se svjetlosti ogleda i uticaj notarijata kroz nekoliko stoljeća u Dalmaciji i dalmatinskim gradovima.

Propašću srpske države i dolaskom Turaka, sistem baštinskih odnosa, koji je vladao u Srbiji ostao je i dalje, samo što su sada ulogu gospodara vršili okupatori Turci³⁷⁾ i unosili već obrađene i primjenjene norme i statute baštinskog prava otomanskog carstva. Upoznavši ovo baštinsko pravo, upoznaćemo i baštinske odnose, koji su vladali u Srbiji za vrijeme turske okupacije, pa ćemo sada u glavnim crtama izložiti baštinske odnose u okupiranim zemljama otomanskog carstva.

(Nastaviće se)

Vojislav Drakulić — geometar

Kratko razmatranje o paušalnoj tablici za terenski rad

Stvaranje nove paušalne tablice za geometre na novom premeru svaki dan se sve više ukazuje kao nasušna potreba, za moralnu utehu činovništva kojem ona služi kao osnov za primanje nagrade u zamenu za izdatu energiju na neosporno teškom terenskom radu. Prvi uslov te tablice je da ona bude jednako pristupačna za sve nas. Drugi uslov je da se može primenjivati na svakom terenu i u svakoj parcelaciji, a da izvesna otstupanja, koja će sam teren postaviti budu minimalna i da se sve teškoće raznih parcelacija i u njihovim maksimalnim razlikama unesu u tablicu, pa da se zbir svih tegoba svede na minimum otstupanja od određenih varijacija u tablici. Treći uslov stvaraju ova dva prva tj. tablicu će manje više praksa, prilike menjati i dopunjavati. Četvrti uslov bio bi da se tablice mogu teorijski izvoditi samo za idealan ravan i pregledan teren.

Postojeća tablica o ter, radu predvidela je radove pod paušalom u parcelaciji od 0,10-10,00 parcela na 1 ha. Odmah ćemo

³⁶⁾ A. Solovjev: op. cit.

³⁷⁾ Valja vidjeti iscrpnu raspravu Dr. M. Ninčića: Istorija agrarno-pravnih odnosa srpskih težaka pod Turcima; Beograd 1920.